
Sonja Ana Hoyer, Piran

**POROČILO S TISKOVNE KONFERENCE O UMETNINAH,
KI SO BILE IZ ISTRE ODNESENE V ITALIJO**

Beneška Palača, Rim, 15. 5. 2002

Tiskovno konferenco z naslovom »Najdeni zaklad – mojstrovine iz Istre« je organiziralo Ministrstvo za kulturno dediščino in kulturne dejavnosti v Beneški palači v Rimu (Ministero per i beni e la attività culturali Soprintendenza Speciale per Polo Museale Romano Museo Nazionale del Palazzo Venezia), in sicer ob že postavljeni, a potem odpovedani razstavi »najdenega zaklada«. Za to razstavo, ki je bila najavljena med drugim v časopisu *Avvenire* 5. 5. 2002, je bilo pripravljeno gradivo v posebni mapi, na kateri so navedeni: datuma njenega odprtja in zaprtja (6. maj–9. junij 2002), vstopnina 4 evre, urnik ter odgovorne osebe za stike z javnostjo. Iz tega se vidi, da je bila razstava načrtovana, čeprav jo je namesto pravega kataloga spremljalo samo gradivo.

Ker je bila razstava na predvideni datum odprtja, v ponedeljek, 6. 5. 2002, nenadoma odpovedana, je bila sklicana tiskovna konferenca, za katero je bila uporabljena ista posebna mapa, kot je bila predvidena za razstavo, z Vivarinijevo Madono z otrokom in muzicirajočimi angeli iz leta 1489 na frontispicu.

Kakor je zapisano v tiskanem gradivu za novinarje in druge udeležence tiskovne konference, je bil namen tiskovne konference, da na njej državni podsekretar za kulturno dediščino in kulturne dejavnosti Vittorio Sgarbi medijem predstavi umetniška dela, ki so bila do nedavnega deponirana muzeju v Beneški palači.

I.

V mapi z Vivarinijevo Madono na naslovnici in naslovom »Spet najdeni zaklad – slike, skulpture in arheološke najdbe iz Istre« (*Un tesoro ritrovato – dipinti, sculture e materiale archeologico dell'Istria*) so bili za akreditirane novinarje pripravljene naslednji temeljni podatki:

– V sporočilu za tisk (Comunicato stampa) piše, da so predstavljena neobjavljena dela izjemne umetniške vrednosti beneške šole 15. in 16. stoletja, ki so bila več kot 60 let deponirana v skladišču Rimskega muzeja. Gre za dela Paola Veneziana, šole Giovannija Bellinija, Alviseja Vivarinija, Vittoreja Carpaccia, Giovanbattista Tiepola in številne druge umetnine protagonistov beneške renesanse, kot so doprsni kip sv. Uršule (relikviarij iz 15. stol.), monštranca (ambrosiana) iz leta 1453, bronasta skulpturna kompozicija Kristusovega krsta kiparja Alessandra Algardija, umetnoobrtni bronasti izdelki kiparja Tiziana Aspettija in delavnice kiparja Niccolòja Roccatagliata. Sporočilo dalje pravi, da ta dela izvirajo iz Istre, še posebej iz Pirana in Kopra, kjer so bila

Vittore Carpaccio, *Slavni prihod beneškega podestata Contarinija v Koper*

vključena v cerkveno opremo in zbirke lokalnih muzejev, a so bila zaradi preteče nevarnosti v obmejnem območju leta 1940 v naglici prenesena v Rim. Tako so bila po hvale vredni iniciativi skupine istrskih meščanov v času, ko je Istra še pripadala Italiji, zaščitena pred krajo in uničenjem. (Opomba: Tega ni storila skupina meščanov, temveč tržaška spomeniškovarstvena služba, ki je pred vojno nevarnostjo po zakonu umakila s svojega delovnega območja Furlanije – Julijske krajine, v katerem je tudi Istra, v Vilo Manin v Passarianu 380 zabojev umetniških del.)

Na isti način so bila zaščitena tudi nekatera druga zelo pomembna dela italijanske umetnosti, kot so dela Piera della Francesca, Rafaela Santija, Michelangela Buonarrotija, ki so bila pred začetkom vojne na skrivaj prenesena na varno v bunkerje, gradove in kleti velikih muzejev ali deponirana v Vatikanu. Po končani 2. svetovni vojni, ko je Istra pripadla socialistični Jugoslaviji, pa je vprašanje morebitne vrnitve navedenih in drugih istrskih del ostalo odprto. Od leta 1940 so bila ta dela na varnem v rimskem arheološkem nadzorništvu (*Soprintendenza per Beni Artistici e Storici di Roma*). Leta 1970 so bila prenesena v Beneško palačo v Rimu, kjer so jih leta 1990 prvič inventarizirali, valorizirali in katalogizirali. V zadnjih letih je Soprintendenza – Nadzornišтво nenehno opozarjalo pristojno ministrstvo za kulturno dediščino na ta dela izjemne umetniške in zgodovinske vrednosti, katerih varovanje je povezano z zelo občutljivimi in kompleksnimi nalogami. Tokrat se je ministrstvo odzvalo in sprejelo odločitev o njihovi restavraciji, prezentaciji ter pripravi za večjo razstavo. Ministrstvo se je na mednarodni ravni pripravljeno soočiti z občutljivim politično-kulturnim vprašanjem njihove vrnitve na izvirna mesta. Tiskovna predstavitev 15. 5. 2002 pomeni začetek restavratorskih del, ki so le prvi korak v smeri, da se ta dela doslej neznanega italijanskega spomeniškega patrimonija predstavijo javnosti. Na koncu sporočila so navedena še imena odgovornega nadzornika in odgovornih prirediteljev razstave.

– V mapi je bil priložen seznam predstavljenih del od števil 1 do 25 z vsemi potrebnimi navedbami avtorjev, naslovov del, njihovih mer, zvrsti itd.

– Poleg biografij njihovih ustvarjalcev so bili v mapi podpisi k 6 diapozitivom (Alessandro Algardi, Kristusov krst, bronasti kip; Alvise Vivarini, Madona na prestolu; Matteo Ponzzone, Oznanjenje; G. B. Tiepolo, Madona s pasom in svetniki; Šola Giovannija Bellinija, Madona z otrokom; Vittore Carpaccio, Slavnosti prihod beneškega podestata Contarinija v Koper), ki so bili na voljo udeležencem tiskovne predstavitve. Vsak novinar je lahko dobil en diapozitiv.

– Na koncu mape je bil priložen tudi prospekt spomeniškovarstvene firme GEBART, ki obnavlja kulturne spomenike.

Glavnina opisanih del je bila razstavljena znotraj Querinijeve dvorane v Beneški palači, le poliptih Paola Veneziana iz piranske c. sv. Jurija ter Vivarinijeva Madona z otrokom in muzicirajočimi angeli iz koprškega muzeja sta našla mesto v predprostoru te dvorane.

II.

Tiskovna konferenca, na kateri je prisostvovalo okoli 100 udeležencev, je bila na terasi Querinijeve dvorane. S slovenske strani so se je udeležili: novinarka ljubljanske televizije Mojca Širok s snemalcem; novinar Dela Tone Hočvar; iz koprskega Pokrajinskega muzeja ravnatelj Salvator Žitko in kustos Edvilij Gardina; Jana Erzetič iz slovenskega veleposlaništva v Rimu; dr. Sonja Ana Hoyer z republiškega ZVNKD OE Piran; in novinar italijanskega programa TV Koper-Capodistria. Slovenski veleposlanik v Rimu, g. Vouk, je bil prisoten samo na začetku, ker je istočasno sodeloval na italijanskem zunanjem ministrstvu v pogovorih o temi, ki ji je bila namenjena tiskovna konferenca.

Uvodoma je Vittorio Sgarbi pojasnil, zakaj je sklical tiskovno konferenco in kakšen je njen namen. Slike oziroma umetniška dela so razstavljena zgolj zato, je dejal, da se vidi, v kakšnem stanju so pred restavriranjem, po končanih restavratorskih posegih pa bodo ponovno razstavljena na istem mestu, v Beneški palači. Zatrdil je, da si jih bo možno ogledati še mesec dni. Izpostavil je svoj strokovni interes za njihovo restavriranje in večkrat ponovil, da mu gre zgolj za higiensko-sanitarni, ne politični namen. Ni se namreč mogel sprijazniti z »bolnim« stanjem umetnin, ki pripadajo italijanskemu spomenišnemu patrimoniju. Omenil je tudi Pariško mirovno pogodbo iz leta 1947, ki pravi, da mora Italija vrniti tiste umetnine, ki so bile odnesene po letu 1943, te, ki so tokrat razstavljene v Rimu, pa so bile odnesene pred tem letom, leta 1940. Podčrtal je svojo pripravljenost, da bo priskrbel denar za njihovo restavriranje, saj šteje med svoje zasluge dejstvo, da so jih v Rimu vzeli iz zabojev.

To pa niso edina dela iz »istrskega zaklada«, saj je v Mantovi že vrsto let razstavljenih več drugih iz Istre prinesenih umetnin, ki naj bi jih bilo po njegovi navedbi skupaj 61. Začudil se je, da se na te slike doslej še ni nihče spomnil in da ni bilo zastavljenih nobenih vprašanj o njihovi vrnitvi na izvirno mesto. Njegov interes je izrazilo in zgolj strokoven in lastništvo umetnin ga ne zanima. Rešil jih je le zaščitne embalaže in bo priskrbel denar za njihovo restavriranje. Glavnino denarja bodo dali Tržačani, ki naj bi po njegovih izjavah edini imeli pravico do njih. On sam bi vse te umetnine skupaj z arheološkim materialom, ki je na drugem mestu in ni v slabem stanju, prenesel na eno samo skupno mesto, vendar ni izključeval možnosti njihove vrnitve na izvirna mesta. Zdaj bodo slike razstavljene do 6. junija 2002 v Rimu. (Opomba: Toda videti jih je bilo možno le v času tiskovne konference 15. 5. 2002 od 11.00 do 13.30, že naslednji dan pa ne več!) Poleg finančnih problemov, pri katerih je podsekretar nenehno omenjal občino Trst in ezule ter njihovo izključno pravico do uživanja tega spomeniškega »zaklada«, ki je po njegovem sicer »duhovna last vseh nas«, so zanimive še nekatere njegove izjave, kot:

– Teh slik naj ne bi bil pred to razstavo v Beneški palači še nihče videl, poznali naj bi jih samo tisti, ki so bili rojeni do okoli leta 1920. V zvezi z dejstvom, da je »dan prej govoril s prijateljema« iz koprskega muzeja (ravnateljem Salvatorjem Žitkom in kustosom Edvilijem Gardino), ki sta mu predlagala

slovensko finančno sodelovanje pri restavriranju, je pojasnil, da država Slovenija nima pravice do teh slik in tako njen denar ne more priti v poštev za njihovo restavriranje. Denar pa bo Slovenija lahko vrnila tržaški občini, če bodo slike vrnjene v Koper ali Piran. Edino občina Trst pa bo lahko odprla razstavo teh slik, potem ko bodo restavrirane.

– Posebej je njegov strokovni interes povezan s slikarji, ki so mu najljubši ali pa se je z njimi podrobneje ukvarjal. To velja na primer za sliko Palme Mlajšega Marijino oznanjenje, ki naj po podatkih v mapi za novinarje ne bi bilo delo tega mojstra, ampak stvaritev M. Ponzoneja. Priznal je tudi, da je v svoji knjigi o Vittoreju Carpacciu navedel nepravilna nahajališča njegovih slik.

– Povedal je še, da bo letos v Riminiju razstava Paula Veneziana, na kateri bosta razstavljeni dve deli iz »novoodkrite« zbirke slik iz Istre.

– Razstavljena Vivarinijeva slika pa po njegovem mnenju niti ni original, saj naj bi bil ta v Odrešenikovi cerkvi (Il Redentore) v Benetkah.

Po teh uvodnih navedbah državnega podsekretarja je nastopil predstavnik italijanskega ministrstva za zunanje zadeve Salvatore Cilento in povedal, da so bile razstavljene in druge umetnine odnesene z njihovih prvotnih nahajališč v Istri že leta 1940, torej pred letom 1943, in da jih po Pariški mirovni pogodbi iz februarja 1947, pa ne velja za tedaj ustanovljeno cono B STO, Italija ni dolžna vrniti na izvorno mesto, Osimski sporazumi iz leta 1975 pa vrnitve teh umetnin ne omenjajo. Vse to je po njegovih besedah pravno in politično jasno, zato Slovenija nima nikakršne pravice do teh del.

Za Salvatorejem Cilentom je Roberto Menia, ki je v tržaški občinski upravi zadolžen za kulturo, v svojem izvajanju z vidnim zanosom poudaril, da onstran italijanske meje pri Trstu najprej leži Koper, kjer je bil rojen italijanski rodoljub Nazario Sauro, nedaleč naprej pa Piran, ki je podoben Benetkam v malem in je bil v njem rojen veliki Italijan Giuseppe Tartini. To je romanski, italijanski, beneški prostor. Od tam »rešena« dela so italijanska in spadajo samo v Trst, ki je središče istrskih beguncev. To so dela, ki so nastala v času Italije in po izvoru spadajo v STO oziroma cono B STO. Razstava teh del bo zato po njihovi restavraciji v Trstu. Odprta bo 21. 4. 2003.

Podobne sodbe, s poudarkom, da Slovenija dolguje ezulom še vrsto nepremičnin, je za Robertom Menio poudarjal predstavnik istrskih beguncev Lucio Toth. Na vprašanje nekega novinarja o tem, kaj o vračilu istrskih umetnin meni Cerkev, je bil dan odgovor, da to ni znano.

Na koncu je Vittorio Sgarbi še povedal, da ima ministrstvo pripravljene tri uradne predračune za restavriranje v Beneški palači razstavljenih del, ki bodo pri restavratorskem postopku razdeljena v pet skupin. (Opomba: Ni navedel, zakaj.) Strokovni nadzor nad restavriranjem pa bo prevzel Trst. Nazadnje je ponovno zagotovil, da naj bi bila razstava v Beneški palači odprta do 6. junija, četudi je brez kataloga. (Opomba: Kljub temu ponovljenemu zagotovitvi je bila naslednji dan razstava zaprta.)

S slovenske strani je na tiskovni konferenci vprašanje o vrnitvi umetnin, ki so bile odnesene iz cerkve sv. Ane v Kopru, postavila novinarka Mojca Širok, vendar ji Sgarbi na to vprašanje ni dal jasnega odgovora, kajti navkljub njegovemu nenehnem poudarjanju strokovnega interesa je na predstavitvi, še zlasti po Menijevem in Tothovem posegu, izrazito izstopala povsem in predvsem politična stran celotnega problema.

III.

Razstavljena dela niso v prav slabem stanju, tako da kljub njihovi nenavadni usodi verjetno niso ves čas zgolj zapuščena ležala v varovalnih oklepih. Na njih se lahko vidijo tudi poškodbe prvotnih nepravilnih restavratskih pristopov. Razstavljenih je bilo:

- sedem platen z dvema kiparskima izdelkoma iz koprskega Pokrajinskega muzeja,
- šest platen in štiri poslikane lesene table iz piranskih cerkva,
- eno platno po vsej verjetnosti iz piranske občine
- in dva kiparska izdelka iz nekdanje piranske bolnišnice ter nekaj predmetov katerih izvorno nahajališče ni znano.

To je glavnina del tako imenovanega seznama B, ki so ga izdelali na nekdanjem slovenskem republiškem zavodu za spomeniško varstvo in nanj uvrstili odnesena dela, katerih nahajališče v Italiji ob sestavljanju seznama tedaj še ni bilo znano. (Iz seznama B ni bilo na razstavi tistih Carpacciiovih platen iz koprške stolnice, ki so bila iz zbirnega centra v San Daniele del Friuli odnesena leta 1945.) Ob nerešenem in zdaj ponovno aktualiziranem problemu restitucije bi veljalo pregledati vse tiste doslej dokumentirane in temeljito pripravljene sezname za restitucijo kulturnih dobrin, ki jih je od leta 1955 naprej pripravljala slovenska spomeniškovarstvena služba skupaj s takratnimi regionalnimi muzejskimi in spomeniškovarstvenimi ustanovami. Zadnji temeljiti seznam z navedbo literature in vso potrebno dokumentacijo so na Zavodu SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine sestavili leta 1986. Z restitucijo umetniških del so se ukvarjali številni, nekateri žal že pokojni slovenski strokovnjaki: ing. arh. Marjan Kolarič kot dolgoletni ravnatelj republiškega zavoda za spomeniško varstvo, konservator dr. Ivan Komelj, dr. Ksenija Rozman, dr. Miroslav Pahor, ravnatelj MZVNKD Piran Tone Mikeln, ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Kopru Salvator Žitko in drugi. V povezavi s tem bi bilo potrebno v nadaljevanju prizadevanj za vrnitev odnesenih umetnin storiti vsaj naslednje:

1. Glede na nova dejstva, ki jih razkriva »spet najdeni zaklad« iz Istre, je potrebno najprej ugotoviti, da so sezname iz obalnih krajev Slovenske Istre odpeljanih del že natančno izdelani. Odpeljane umetnine so v njih razvrščene v tri skupine glede na to, ali so njihova nahajališča znana ali ne. Seveda pa bi jih veljalo na novo pregledati ter razvrstiti glede na izvorna nahajališča, kamor spadajo: v koprski muzej, v izolske, piranske in koprške cerkve, v samostane in profane palače. Podatke teh seznamov bi kazalo primerjati tudi z ugotovitvami v zapisnikih komisij, ki so delovale v prizadevanjih za rešitev te

problematike, in s podatki v novejših objavah o vračanju odnesenih umetnin. Seveda bi istočasno morala teči tudi dejavnost zunanjega ministrstva za vrnitev teh del Republiki Sloveniji in prav tako dejavnost v okviru Cerkve, ki je lastnica večine umetniških del.

2. Poleg slik, ki so bile 15. maja 2002 razstavljene v Rimu in katerih izvirno nahajališče je znano, je potrebno posebej izpostaviti vsaj še dva primera: to sta restavrirana slika Vittoreja Carpaccia iz piranske minoritske cerkve, ki je v muzeju samostana sv. Antona Padovanskega v Padovi (Il Santo), ter restavrirano sliko Cima da Conegliana iz cerkve sv. Ane v Kopru, ki jo hranijo v Mantovi.

3. O restavrirani sliki iz piranskega minoritskega samostana so 18. 5. 2000 padovanski minoriti priredili poseben seminar z referati, objavljenimi v zborniku *La pala di Carpaccio del convento di S. Francesco di Pirano, custodita presso il Convento del Santo di Padova*. V zvezi z njo velja opozoriti zlasti na izjave Maria Osia Bondolija iz italijanske medministrske vladne komisije za restitucijo umetniških del, češ da bo tudi italijanska vlada morala upoštevati mednarodne kriterije za vrnitev slik, ki so pred vojno nevarnostjo bile odnesene iz prvotnih hranišč. Tudi ta slika je bila namreč petdeset let »skrita« v padovanskem samostanu in je bila leta 1993 nenadno odkrita.

4. Med restitucijskimi umetninami je tudi zbirka slik iz cerkve sv. Ane v Kopru, ki mora biti deležna posebne strokovne pozornosti, saj predstavlja pravi muzej umetnosti v malem med slikami tudi oltarni poliptih G. B. Cime da Conegliano z okvirjem Vittoreja da Feltre iz leta 1513, ki ga hranijo v Mantovi. Po novejši italijanski literaturi naj bi bil ta poliptih prinesen v Mantovo leta 1965 in restavriran 1993. Glede na poznavanje dosedanje usode slik in umetniških predmetov iz cerkve in samostana sv. Ane v Kopru, ki so bili, razen poliptiha Cime da Conegliano, odneseni v času Vojaške uprave Jugoslovanske armade in so uvrščeni na poseben seznam z neznanimi hranišči, je potrebno to restitucijsko gradivo še posebej natančno preveriti in dokumentirati ter zanj poiskati ustrežne arhivske dokumente.

5. Glede na mnoge naloge, ki bodo spričo vsega naštetega priskakala na ramena slovenskih spomeniškovarstvenih in drugih strokovnjakov, velja poklicati na pomoč tudi sodbe italijanskih strokovnjakov, ki so vsa ta leta italijanske oblasti opozarjali na vrnitev slik z restitucijskih seznamov na izvorna mesta, med njimi je med prvimi npr. že pokojni zgodovinar Francesco Semi. V vseh desetletjih sodelovanja z dr. Ksenijo Rozman je nenehno opozarjal italijansko zunanje ministrstvo na vrnitev restitucijskih del na njihovo izvirno nahajališče žal prav tako pokojni prof. dr. Federico Zeri, ki je v svojih odločitvah šel celo tako daleč, da zaradi nevrnjenih del iz restitucije sploh ni želel temeljiteje preučevati slik, ki so po vojni ostale v obalnih mestih. Med slovenskimi strokovnjaki pa se je potrebno pri strokovni presoji te nerešene problematike gotovo opreti na dr. Ksenijo Rozman kot veliko umetnostnozgodovinsko poznavalko italijanskih in evropskih likovnih mojstrov.

Piran, 25. maja 2002